

Косюк О. М.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ІНТЕРКУРС КРИМІНАЛІСТИКИ У СТРУКТУРІ БАЗОВИХ ЖУРНАЛІСТСЬКИХ МЕТОДІВ ЗБОРУ ЗОВНІШНЬОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Від початків журналістська діяльність тримається на трьох методах збору інформації: спостереженні, інтерв'юванні, вивченні документів та джерел. Донедавна цього було цілком досить. Однак сучасна доба інформаційних технологій вимагає серйозних модифікацій, корекцій та нововведень. Оскільки способи інформаційного збору візуалізуються, технізуються та сцієнтизуються, поряд з усталеними методами виникають нові, здатні оптимально проєктувати подальший формат утілення інформації.

Підстава для збору інформації – проблема (суперечність соціальної дійсності). Упродовж її вирішення методи застосовуються за алгоритмом творення класичної статті: теза (припущення), аргументи, факти, дискусія експертів, висновки та рекомендації. Максимально наукова гіпотеза має ґрунтуватися на вже частково доведених твердженнях і перевірених фактах і бути відкрита для перевірки. Якщо ж припущень кілька, то вони, на відміну від фактів і експертних думок, не повинні взаємозаперечуватися. У разі необхідності треба проводити додаткове журналістське розслідування.

Відкриті, а інколи і спільні, бази даних дозволяють сучасним медійникам і криміналістам плідно об'єднувати зусилля у форматі фактчекінгу, який реалізується за схемою наукової діяльності: об'єкт дослідження, доказова база, вихід на компетентні джерела, коментарі експертів, логічний висновок. Парадигма перевірки фактів модифікується відповідно до змін матриці новітнього раціоналізму. Технології вдосконалюються, але основним ресурсом незмінно лишається розумова діяльність людини.

Загалом робота над фактами рідко потребує якогось одного методу чи підходу, найчастіше йдеться про почергову зміну методологій у контексті аналогічних кримінальним етапних журналістських розслідувань, які балансують на межі окремого жанру та гіперлокального мультимедійного конгломерату.

У публікації здійснено аналіз чуттєво-раціоналістичних методів збору інформації та їх сучасних модифікацій, оскільки саме від них залежать не тільки наповнення баз даних, а й рівень написання журналістських матеріалів, якість їх обговорень.

Ключові слова: метод, журналістика, криміналістика, інформація.

Постановка проблеми. Відомий афоризм «Хто володіє інформацією – той володіє світом» – не просто слова. Віднедавна саме цифрові технології та способи роботи з ними стали основою не лише науки й освіти, а й побуту постковідної доби. Населення планети Земля частково «переселилося» у віртуальний світ і активно опановує найновіші способи збору актуальної інформації.

Щойно зародившись, журналістика багато в чому намагалася дублювати юриспруденцію, хоча окремі чинники, як-от поведінка зловмисників, могли описуватися суто в царині художньої літератури [3]. В інформаційній і аналітичній медіадіяльності таке вважалося грубим порушенням стандартів. Функції та завдання криміналістики й журналістики майже ідентичні: констатаційна (фіксування, опис, накопичення інформації); інтерпретаційна (розкриття вну-

трішньої суті явищ, з'ясування їхніх причин), евристична (відкриття раніше не відомого); прогностична (передбачення можливих наслідків); прикладна (запобігання ймовірним загрозам); комунікативна (поширення знань і отримання відомостей); навчальна (трансмсія інформації); виховна (формування соціальної поведінки); критична (виявлення помилок / неточностей у теоріях / практиках).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми збору зовнішньої інформації у сфері масмедіа вже опрацьовували І. Лубкович, В. Здоровага, Т. Шумаліна, О. Тертичний, В. Горохов, І. Михайлин, В. Олешко, С. Корконосенко й інші, однак вони не окреслили можливостей удосконалення універсальної методології відповідно до потреб сучасності. Ми ж пропонуємо усунути наявні лакуни й розглянути методи збору інфор-

мації як результат синхронних модифікацій раціоналізму в контексті доби інформаційних технологій, найпершим маркером яких варто вважати всеохопну сцієнтизацію й ідентифікацію із криміналістикою.

Постановка завдання. У криміналістиці, як і в журналістиці та масовій комунікації, існують універсальні й фахові завдання. Загальнонаукові методи тут поєднують чуттєве, раціональне, емпіричне. Чуттєво-раціоналістичними вважають спостереження, опис, порівняння, експеримент, моделювання. Логічними – аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, гіпотезу, аналогію, ідеалізацію, узагальнення. Математичними – вимірювання, обчислення, геометричної побудови тощо [6, с. 43]. Ми зупинимось на чуттєво-раціоналістичних.

Виклад основного матеріалу. Процес дослідження в обох сферах починається зі спостереження, вимірювання й опису. Спостереження – найдавніший та найбільш універсальний метод збору інформації. Він, вочевидь, ніколи не започатковувався як окрема категорія діяльності, бо завжди був притаманний людині. Кожен із нас, якщо він не позбавлений зору, щось споглядає. І цей процес абсолютно не залежить від бажань. Він радше запорука адекватної орієнтації у просторі. Однак не всі люди однаково спостережливі. І не кожен бачить те саме (відмінність може бути навіть у розрізненнях кольорів та ракурсів).

Спостереження використовують не лише в юридичній та медійній площинах. Воно необхідний складник творчої, наукової та будь-якої іншої діяльності. Однак частота його використання журналістами може конкурувати хіба що з подібним застосуванням у роботі карного розшуку. До того ж криміналісти і журналісти керуються дуже подібними критеріями й поділяють спостереження на чотири категорії: відкрите, закрите, включене, невключене. Зазначені різновиди поєднуються бінарно: відкрите невключене та приховане включене.

Відкрите (усі знають, що ведеться спостереження) невключене (ніхто не сприймає спостерігача як представника своєї спільноти) спостереження відбуваються навіть тоді, коли ми їх не плануємо, бо ніхто не ходить із заплученими очима і змушений споглядати довколишній світ. Однак, не плануючи розглядати та придивлятися, ми опускаємо важливі деталі та належно не фіксуємо дані. Заплановане відкрите невключене спостереження особливо ефективно, коли об'єкт споглядання загальнодоступний та нескладний.

Приховане (відоме якомога меншій кількості людей) включене (проводиться начебто членом спільноти) спостереження (тобто шпіонаж) кардинально інші та ближчі до експерименту. Їх застосовують до непрозорих, фальсифікованих та важкодоступних об'єктів. Отже, перед тим, як задіювати метод, варто ознайомитися із законодавством. Для журналістів воно зазвичай гнучкіше, тому спостереження такого типу об'єднують зусилля криміналістів та медійників. Ефективно, коли спостерігач-журналіст на деякий час стає частиною досліджуваного об'єкта, а професійний детектив підстраховує його й аналізує факти.

У сучасних реаліях реалізація програми спостереження має розпочинатися з окреслення мети, яка автоматично звужує ракурс, дозволяє визначитись із завданнями, сформулювати гіпотезу, з'ясувати спосіб спостереження, фрагментувати об'єкт та, у разі потреби, підібрати необхідну техніку. Оскільки спершу застосовуються лише очі, а згодом складніші прилади, у юриспруденції розрізняють просте і кваліфіковане (із застосуванням технічних засобів), пряме (очима слідчого) й опосередковане (через інших осіб) спостереження. Кваліфіковане спостереження дає досить точну загальну картину злочину. Опосередковане, навпаки, дуже часто містить хиби та високу долю суб'єктивізму. Із зрозумілих причин журналісти кваліфікованих спостережень не проводять, а замовляють їх фахівцям.

Об'єкти юридичних та журналістських спостережень теж відрізняються. Для криміналістів це – елементи матеріального світу: сліди, документи, предмети; люди, ознаки зовнішності, прояви характеру; дії. Журналісти ознак зовнішності не опрацьовують, оскільки то дуже складні реалії, і не використовують послуг психоаналітиків та фізіономістів – така інформація неточна й не для загалу. Аналіз слідів теж не компетенція масмедіа. Усе інше можуть спостерігати представники обох професій, хоча медійникам варто вдосконалити застосування методу, зважаючи на сучасні технології та беручи за взірць партнерів із юридичною освітою, у яких більше досвіду, ресурсів та законодавчих можливостей, однак менше свободи висловлювання й оприлюднення.

Незважаючи на те, що спостереження – найпростіший метод збору інформації, він також і найбільш поширений, оскільки є органічною частиною порівняння, експерименту, вимірювання, вивчення джерел.

Окремо як метод збору інформації криміналісти застосовують опис. Це фіксація того, що

спостерігається, у протоколі розслідування. Опис буває прямим (здійснений слідчим) та опосередкованим (створений із чужих слів, як-от фоторобот). Параметри цього всебічного, об'єктивного, послідовного методу визначені Кримінальним процесуальним кодексом України. Чимось він нагадує журналістський звіт. Крім протоколів слідчих, цей метод може наявний у висновках експертів, постановках, у кримінальному провадженні тощо. Оскільки як журналістський жанр опис втрачає популярність, напевно, варто його активніше використовувати як метод збору інформації.

Порівняння – метод, який також для журналістики не характерний і функціонує там радше як додатковий. У криміналістиці ж, навпаки, – дуже суттєвий, особливо для досудових розслідувань. Для нього важливо, щоб порівнювані об'єкти мали яскраво виражений зв'язок (наприклад, цикл однакових злочинів – свідчення серійності). Також обирати для порівнянь потрібно лише суттєві аспекти. У юриспруденції зіставляються розмір, форма, щільність, вага, колір, спосіб здійснення злочину тощо. Зазвичай порівнюються додаткові ознаки з уже наявними, як-от вилучені речі із вкраденими. Дані окреслених порівнянь журналісти-розслідувачі замовляють експертам.

Однак у ЗМІ цей метод «отримав друге життя» як журналістська інспекція та «наповнювач» інтернет-матеріалів у вигляді внутрішньотекстових та прикінцевих посилань. Обидва різновиди методу виникли в епоху постмодерну, коли фіксування й констатація фактів перестали бути привілеєм учених та криміналістів.

Журналістська інспекція полягає в тому, щоб зібрати конкретну інформацію про установу, заклад, організацію тощо, порівняти зібрані дані зі встановленими в суспільстві та світових співтовариствах нормами. Оцінюються ціни, рівень обслуговування, порядок, інтер'єр, зовнішній вигляд тощо.

В Україні інспекції тривалий час здійснювала програма «Ревізор» (журналісти Ольга Фреймут, Вадим Абрамов, Микола Тищенко, Володимир Остапчук). А суб'єктивність перевірок збалансовували власники закладів у шоу «Страсті з ревізором», яке транслювалося після основного випуску програми. Об'єктами перших інспекцій стали ресторани, магазини, готелі, супермаркети, санаторії, аквапарки, салони краси, пляжі, дитячі садки, історико-культурні комплекси. Згодом сфера ревізій поширилась на медицину, безпеку, освіту й еліту українських міст («Інспектор. Міста») та сіл («Сільський ревізор»), в епіцентрі інспектувань опинилися школи, дитсадки, амбу-

латорії, місцеві ради, пошта, будинки культури, магазини, ферми й підприємства, дороги, вуличне освітлення тощо. Перевірки відбувались не лише в Україні, а й, для порівняння, у закладах Австрії, Франції, Італії та Великої Британії.

Перевірку здійснював журналіст, який не був експертом у зазначених сферах, але працював за ustalеними критеріями. Результати інспекцій відображались за шкалою. Завдяки фото, відео та наявності оцінок створювався ефект фахової присутності. Щоби підсилити об'єктивність, медійники прибували на місце проведення інспекцій без попереджень, застосовували для збору основного масиву інформації спостереження, а вже як додаткові ресурси задіювали інтерв'ю, вивчення документів, експеримент.

Цей метод також використовується для «начинки» інтернет-текстів. Додаткові «вставні» ресурси беруться переважно із власної бази даних, оскільки вихід на чужі не гарантує повернення читачів до вихідних джерел. Крім того, існує правило варіювання аналогій: чергуються вербальні елементи, схеми, документи, відео тощо. Одноманітні вставки абсолютно не ефективні. Ось, наприклад, середньостатистична лапідарна кореспонденція «Дзеркала тижня» («У Києві черговий «ковідний» рекорд – понад 1 700 нових хворих») [7] містить аж 5 додаткових ресурсів: попередні матеріали (в Україні понад 16 тисяч нових випадків коронавірусу), «Найбільше в контакт-центр МОЗ щодо протидії коронавірусу скаржаться жителі Київської області», «Лідери G20 обіцяють справедливе поширення вакцин проти коронавірусу»), вихід на телеграм-канал мера міста Віталія Кличка з окремою вставкою у вигляді картинки, фото власного кореспондента «Сьогодні в Україні діє карантин «вихідного дня»».

Цілоком інша природа прикінцевих посилань, які характеризують опубліковане з інших боків та ракурсів і принагідно фіксують теоретичну базу нового матеріалу. Тому, щоби не використовувати конкурентних матеріалів інших ЗМІ, «Дзеркало тижня», наприклад, замість таких посилань пропонує низку тегів: *COVID-19, рекорд, Ляшко, Київ, МОЗ, дослідження, мер, Кличко*.

Експеримент криміналісти трактують майже так само, як і журналісти: «відтворення явища або події для вивчення його зв'язків з іншими явищами» [6, с. 45]. Цей метод дозволяє детально розглянути природу процесів, їх походження, трансформації тощо. Реалії виділяються й окреслюються, визначаються їхні причинно-наслідкові зв'язки. У криміналістичній діяльності метод

реалізується переважно у вигляді слідчого експерименту (ст. 240 Кримінального процесуального кодексу України).

У світовій журналістиці експеримент теж уважається одним із найбільш популярних методів збору інформації. І хоч в Україні він використовується мало, своє надійне місце у структурі журналістських розслідувань таки отримав. А неналежна задіяність ресурсу, вочевидь, пояснюється необхідністю серйозного технічного оснащення, яке б забезпечило створення еквівалента природного середовища.

«Слідчий експеримент – окрема слідча дія, яка полягає у здійсненні дослідів із метою перевірки того, чи могли відбуватися за певних умов ті або інші події та яким саме чином» [8, с. 246]. Криміналісти вважають, що цей експеримент дуже схожий із науковим, оскільки в обох актуалізуються проведення дослідів. Але, на відміну від сциєнтичного, юридичний експеримент відтворює не явище цілком, а тільки умови, за яких відбувалися події, тому може проводитися і не в місці скоєння злочину, і навіть подекуди без свідків та потенційних звинувачуваних.

У всіх царинах функціонування існує незліченна кількість видів експерименту, серед яких учені та працівники масмедіа передусім виділяють природний і технічний. А юристи акцентують ще можливості «проникнути крізь певний отвір та вийняти через нього ті чи інші предмети» [8, с. 284], учинити дії за певний часовий термін, встановити окремі навички особи, яка скоїла злочин, визначити, як відбувалася подія.

На всі типи експериментів накладається табу, якщо вони принижують людину чи загрожують її життю. Програма досконалого слідчого експерименту виглядає приблизно так: визначити мету й умови проведення (особливо послідовність дослідницьких кроків); запросити учасників (звинувачувани, свідки, поняті, які мають хороші зір, слух, інші цінні якості тощо); підібрати еквіваленти речових доказів – засоби, знаряддя, матеріали, оскільки докази в експерименті задіюватись не можуть; підготувати так звану «слідчу валізу» – пакет техніко-криміналістичних засобів для проведення відповідних дій; скласти план експерименту із зазначенням часу та місця проведення, кількості учасників, способу їх розташування: пояснити суть процесу.

Експеримент варто повторити кілька разів на місці вчиненого злочину та в максимально подібних умовах. Крім вербально-протокольних утілень, він передбачає наявність фотоапаратів та камер, які наочно констатують факти.

Для проведення журналістського експерименту, на думку вчених, мають активуватись трохи інші дії. Спершу визначається об'єкт дослідження, далі – предмет, або ж ракурс, потім виголошується теза-припущення, далі виконується програма спостереження, щоб окреслити стан об'єкта до експериментальних утручань. Згодом визначається мета і формулюються завдання-провокації (на рівнях свідків, експертів, потерпілих) для перевірки припущень. На наступному етапі готується необхідна техніка. Зрештою – проводиться сам експеримент. Але це ще не завершення. Постскриптом – здійснюється аналіз результатів і проведення ще як мінімум двох контрольних випробувань (є поділ: пілотний, основний та підтверджувальний експерименти). Лиш на завершення всього зазначеного творяться журналістські матеріали. Під час експериментування журналісти також вважають за потрібне змінювати умови та людей, бо не всі реагують однаково.

Інтерв'ю й усі його різновиди (бесіда, опитування, частково – репортаж) як способи збору інформації теж потребують удосконалення у плані наближення до стратегій криміналістики. Про це детально йшлося в одній із наших попередніх публікацій, зміст якої можна переглянути за посиланням [2, с. 847–852].

Набагато більш задіяним у кримінальних розслідуваннях, порівняно із журналістськими, можна вважати й моделювання – «метод дослідження об'єктів на їх моделях» [6, с. 45]. Концептуально-теоретичні образи передусім використовуються тоді, коли реальне відтворення може загрозувати чіємусь здоров'ю та життю, а таких ситуацій у юристів, звісно, набагато більше, ніж у журналістів. Тому моделювання вони поділяють на матеріальне (сенсорна конструкція) та ідеальне (формули, описи тощо), які, у свою чергу можуть бути уявними (розробка версій для розслідування), чітко окресленими (створення муляжу), математичними (цифрове вираховування умов розвитку процесів). Окремим різновидом моделювання вчені-криміналісти вважають реконструкцію – відновлення витокового стану чогось за залишками й описами.

У журналістиці моделюються здебільшого результати досліджень, коли «вкладаються» у формат визначеного жанру. Невідповідність інформації її втіленню – найпоширеніше порушення журналістських стандартів, за яке, на жаль, не передбачено жодних покарань. Проте саме жанрова невідповідність зводить усе зроблене в медіасфері буквально нанівець. Найчастіше

замість статті пишуть проблемний нарис, у якому для повноти картини не вистачає об'єктивності, експертизи та фактажу.

Висновки і пропозиції. Отже, процедури збору зовнішньої інформації зазвичай утілюються в кілька етапів, як-от: підготовка польових документів: питальників, протоколів, інструкцій; пілотажні спроби; основні дослідження; комп'ютерний обробіток; аналіз результатів;

написання медіаматеріалів. Загалом робота над фактами рідко потребує якогось одного підходу, найчастіше йдеться про почергову зміну методологій, які потрапляють у неабияку залежність від розвитку науки та сучасних технологій.

Оскільки вивчення окреслених проблем досі відбувалося окремо в царинах криміналістики й журналістики, їх варто об'єднати, передусім для підвищення якості роботи пошукових агенцій.

Список літератури:

1. Про інформацію : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Textkbgtytym/>.
2. Косюк О. Допит та інтерв'ю. *Компаративний аспект. Сучасний рух науки* : тези доповідей VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 6–7 червня 2019 р., м. Дніпро. С. 847–852.
3. Косюк О. Детектив та журналізм: спроба ідентифікації. URL: <https://www.mediakrytyka.info/standarty-yakisnoi-urnalistyky/detektyv-ta-zhurnalizm-sproba-identyfikatsiyi.html>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Лубкович І. Соціологія і журналістика. Львів : ПАІС. 2009. 232 с.
6. Криміналістика / В. Пясковський та ін. Київ, 2015. 544 с.
7. Хмилевська В. У Києві черговий «ковідний» рекорд. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/u-kijevicherhovij-kovidnij-rekord-ponad-1700-novikh-khvorikh.html>.
8. Криміналістика / В. Шепітько та ін. Харків : Право, 2010. 728 с.

Kosiuk O. M. INTERCOURSE OF CRIMINAL SCIENCE IN THE STRUCTURE OF BASIC JOURNALISTIC METHODS OF COLLECTING EXTERNAL INFORMATION

From the very beginning, journalistic activity has been based on three methods of collecting information: observation, interviewing, studying documents and sources. Until recently, this was quite enough. However, modern age of information technology requires serious modifications, corrections and innovations.

Since methods of collecting information are visualized, technified and scientified, along with established methods new ones have appeared: audiovisual recordings, inspections, investigations, etc. New methodology allows us not only to receive scientifically proved accurate result, but also is capable of designing further optimal format for information implementation.

The outlined problem has been studied by I. Lubkovych, V. Zdoroveha, T. Shumalina, I. Dzialoshinsky, O. Kuznetsova, M. Kim, O. Tertychny, V. Gorokhov, I. Mykhailyn, O. Lavryk, E. Fichtelius, M. Lukina, L. Vasilieva, V. Hitlyarovsky, A. Rubinov, M. Koltsov, A. Gudimov, L. Noda, V. Oleshko, B. Grushin, L. Kashinskaya, S. Korkonosenko, G. Lazutina, O. Tertychny. Scientists have described observations, interviews, documents' studying and their immediate transformations: experiment, questionnaire, etc., but they have not considered the latest opportunities through visual methods, inspections, journalistic and forensic investigations, etc. and have not suggested improving universal methodology in accordance with today needs.

The publication provides a thorough analysis of relevant for mass media methods of collecting information in the comparative context of forensics and open possibilities of modern rationalism and determines that the main basis for collecting information is problematic contradiction of social reality.

Open, and sometimes common, databases allow modern media and forensic scientists to unite efforts in fact-checking format, which takes place according to the scheme of scientific activity: object of research, evidence base, access to competent sources, expert comments, logical conclusion. The fact-checking paradigm is modified according to changes in matrix of modern rationalism. Technologies are improving. But human mental activity invariably remains the main source.

Key words: *method, information, journalism, forensics, science.*